УДК 81'1:811.111+811.161.2

КОНЦЕПТ *ЗНАННЯ* У НАЇВНОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі паремійного фонду англійської та української мов)

Дзюбенко Оксана Михайлівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається концепт ЗНАННЯ у паремійному корпусі англійської та української мов під лінгвокультурологічним кутом зору. У дослідженні виокремлені логеми-універсалії та етноспецифічні логеми, які засвідчують універсальні й ідіоетнічні світосприймальні настанови носіїв досліджуваних лінгвокультур.

Ключові слова: антропоцентрична наукова парадигма, концепт, лінгвокультурологічне дослідження, логема, паремійна одиниця.

У сучасних філологічних студіях твердження, що фразеологізми є експлікаторами культури певного етносу, в контексті антропоцентричної наукової парадигми набуло статусу аксіоми. Тому ми звертаємося до паремійного фонду мови як одного з пріоритетних способів об'єктивації відповідних концептів. "У пареміях поруч із загальнолюдським виражається характерне і специфічне для певної лінгвокультурної спільноти, тобто те, що прийнято називати "душею народу", національним характером. Паремії – це культурний код, вбудований у мову, який виконує роль скарбниці та знаряддя передачі людського досвіду" [Панченко 1998, 26]. Відповідно до наведених вище положень, наївний дискурс є домінантним при аналізі концептів, що й зумовлює необхідність вивчення паремійних одиниць (надалі – ПО) у кожній із досліджуваних мов як потужних способів вираження концепту ЗНАННЯ.

В українському мовознавстві слід виокремити дотичні до нашої теми наукові дослідження А. М. Архангельської, М. З. Гурко, І. В. Навроцької, Л.О. Ніжегородцевої-Кириченко, Р.В. Угринюка та ін. Проте в цих роботах аналізувалися переважно лексика та фразеологізми на позначення інтелектуальних характеристик людини на матеріалі деяких індоєвропейських мов, дослідження яких здійснювалося не під лінгвокультурологічним кутом зору, а концепт ЗНАННЯ не був предметом окремого дослідження, що й зумовлює **наукову новизну** нашої студії.

Актуальність пропонованої наукової розвідки зумовлена загальним спрямуванням сучасних порівняльних лінгвістичних досліджень на виявлення універсального й етноспецифічного в етномовних картинах світу у руслі антропоцентричної наукової парадигми.

Мета статті полягає у порівняльному дослідженні паремійного корпусу відповідних одиниць англійської та української мов як вербалізаторів концепту ЗНАННЯ та експлікаторів культурно детермінованих феноменів.

Об'єктом наукової розвідки є паремійний матеріал англійської та української мов. **Предметом** дослідження є вербалізатори концепту ЗНАННЯ у наївному дискурсі зазначених лінгвокультур.

Робочим інструментом видається логічним обрати прийом об'єднання паремій в логіко-семантичні групи – логеми, запропонований П. В. Чесноковим [Чесноков 1966]. Логему розуміємо як узагальнювальну вихідну думку, яка об'єднує групи

певних характеристик і оцінок окремих культурно значущих смислів, що виявляються у паремійному фонді. Паремійні фонди досліджуваних мов фіксують високу соціокультурну цінність знань. Тому крос-культурною універсалією тут виступає логема **"Всепереможне знання"**: англ. *Knowledge is power* – "Знання – сила" [ODEP, 436]; *With Latin, a horse, and money, you may travel the world* – "З латиною, конем і грішми можна безпечно подорожувати світом"; укр. *Хто знання має, той і мур зламає* [УНППДП, 277]; *Знання злодій не вкраде, в огні не згорить і в воді не втоне* [УПП, 255]; *Наука для людини, як сонце для життя* [УПП, 237]; *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить* [УНППДП, 280]; *Вчення – світ, а невчення – тьма* [УНППДП, 280]. У ПО *Вчення – світ, а невчення – тьма* та *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить* привертають дослідницьку увагу образи *світ, тьма, ліс*. Як влучно зазначає В.В. Жайворонок, "етносимволіка реалій, що оточують людину, виводить на знакові явища етнокультури, які живуть передусім у слові" [Жайворонок 2006, 1]. В українському фольклорі *світло (світ)*, на противагу *темряві*, – символ життя і знання. У християнському вченні Ісус Христос є Світлом Світу, отже світло уособлює Бога [Жайворонок 2006, 529]. *Тьма (темрява, темнота),* як і *ліс*, що є втіленням темряви, у народному та християнському світоглядах має негативну конотацію: уособлює некультурність, неосвіченість, щось незрозуміле та невідоме. З темрявою пов'язують розгул нечистої сили. У Старому Завіті дев'ятою карою Господньою є саме темрява [Жайворонок 2006, 591; 338].

В українській лінгвокультурі виділяємо ідіоетнічну логему **"Володіти знаннями – не означає бути багатим"**: *Хто багато знає, той мало має* [УПП, 225]; *Як маємо багато грошей, то мало розуму, а як мало грошей, то більше розуму* [УПП, 246]; *Багато ума, та в кишені катма* [УПП, 241]. Справді, мовний матеріал засвідчує дійсну невідповідність матеріальних статків розумовим здібностям. Однак, зустрічаємо й антонімічні погляди, тому виокремлюємо логему **"Знання – засіб досягнення матеріальних благ"**: *Хто що знає, тим хліб заробляє* [УПП, 225]; *Приложися до азбуки – будуть повні кишені і рук*и [УПП, 237]; *Вчилися аз та буки, прийшов хліб у руки* [УПП, 237]. Останнє прислів'я свідчить про те, що воно було введено у вжиток до XX ст., адже містить назви початкових літер давньої кирилиці "аз" і "буки". Щодо ментальної асиметрії, то це неминуче явище, адже в менталітеті цілого етносу діаметрально протилежні погляди обов'язково присутні.

Універсальною для досліджуваних лінгвокультур є логема **"Щоб здобути певні знання, потрібно докласти значних зусиль"**. Паремії-вербалізатори цієї логеми експлікують її зміст переважно метафорично: англ. *No sweet without (some) sweat* – "Без поту немає насолоди" [ODEP, 794]; *No pains, no gains* – "Не помучишся, нічого не отримаєш" [ODEP, 607]; *The best fish swim near the bottom* – "Найкраща риба плаває при самому дні" [DPW, 46]; укр. *Доки не намучишся, доти не научишся* [УПП, 238]; *Корінь навчання гіркий, а плід його солодкий* [УПП, 238]; *Поки навчишся, то не раз накричишся* [УПП, 238].

Англо-саксонська лінгвокультура наголошує на старанності й терпінні як важливих складових процесу отримання знань: *Diligence is the mother of good fortune* – "Старанність є матір'ю талану" [ODEP, 188]; *Rome was not built in a (one) day* – "Рим

не за один день був збудований" [ODEP, 683]; *Little strokes fell great oaks* – "Легкі удари зламали велетенські дуби" [DPW, 345]; *No man is his craft's master the first day* – "Ніхто майстром в перший день не стає" [ODEP, 570]; *He that shoots oft at last shall hit the mark* – "Хто часто стріляє, той колись влучить у ціль [ODEP, 727]; *Patient men win the day* – "Терпляча людина стає переможцем" [ODEP, 613]; *Patience, time and money accommodate all things* – "Терпіння, час і гроші ввібрали в себе все необхідне" [ODEP, 570]. Остання ПО, яка зафіксована у лексикографічних джерелах ще 1640 р., є безеквівалентною відносно української лінгвокультури. Наведені ПО є репрезентами англійської ідіоетнічної логеми **"Старанність, терпіння та наполегливість – запорука успіху"**. В англійській мові ця логема представлена доволі докладно, зафіксована на прикладі ПО давнього походження, що свідчить про домінантну роль таких рис, як наполегливість, терпіння та старанність для представників цієї етноспільноти. На противагу англійській мові, українська мова фіксує лише поодинокі паремійні вираження зазначеної логеми (*Не відразу Львів збудовано; Не все одразу дається, а потроху та помалу, то зробиш користі чимало* [УНППДП, 279]). Як твердять дослідники, чим різноманітнішим є потенціал знакового вираження концепту, тим стародавнішим є цей концепт і тим вища його ціннісна значущість у межах певної етномовної спільноти [Воркачев 2004, 97; Карасик 2004, 40]. Тому відсутність або незначна кількість паремій певної тематики свідчить про невагомість цього постулату для тієї чи іншої лінгвокультури. Слід зазначити, що в англійському паремійному фонді знаходимо паремії *Zeal without knowledge is a runaway horse* – "Старанність без знання – це кінь, який закусив вудила" [АУФС, 1037]; *Zeal without knowledge is fire without light* – "Старанність без знань – вогонь без світла" [ODEP, 930], в яких підкреслюється те, що старанність без знань нічого не варта.

Обидві досліджувані лінгвокультури подають логему **"Щоб отримати знання, слід рано вставати":** укр. *Хочеш багато знати, треба менше спати* [УПП, 224]; *Рання пташка пшеницю клює, а пізня очиці дере* [УНПП 1955, 204]. Схоже семантичне навантаження мають ПО англійської мови: *He that will thrive, must rise at five* – "Хто хоче досягнути успіху, повинен вставати о п'ятій" [ODEP, 819]; *The early bird catches the worm* – "Рання пташка ловить черв'яка" [ODEP, 211]; *Go to bed with the lamb and rise with the lark* – "Лягай спати з вівцею, а вставай з жайворонком" [ODEP, 38]. Зауважимо, що аналізовані ПО у метафоричній формі вербалізують світосприймальні настанови етносів про те, що раннє вставання забезпечує позитивний результат загалом і є шляхом до отримання знань зокрема. Англійська паремія *Early to bed and early to rise, makes a man healthy, wealthy and wise* – "Раннє лягання та вставання забезпечують людині здоров'я, багатство та мудрість" [АУФС, 297] має етнокультурну маркованість. Здоров'я, багатство та мудрість – це три кити англо-саксонської ментальності. Британцям притаманний культ грошей, які є індикатором успішності людини. Ця ідіоетнічна риса бере свої витоки з релігії протестантизму, а особливо її течії кальвінізму в Англії, однією із догм якої є ідея богообраності (певні душі заздалегідь обрані Богом), успіх у професійній діяльності служить підтвердженням його обраності, тому її послідовникам притаманне прагнення досягати

успіху, виділятися, а праця, відповідно, є духовним покликанням людини [Головащенко 1999, 188–210]. Здоров'я та високий рівень знань, в уявленні британців, – необхідні інструменти достатку. Тому ці сфери потребують перманентних інвестицій.

Мовний матеріал засвідчує ментальну директиву щодо необхідності завжди прагнути до знань, тому виділяємо логему **"Ніколи не пізно набувати знань"**: англ. *Never too old (late) to learn* – "Учитися ніколи не пізно [ODEP, p. 563]; *Live and learn* – "Вік живи, вік учись" [ODEP, 473]; укр. *Дознавайся світа, поки служать літа* [УПП, 224]; *Вік живи – вік учись* [УНППДП, 281]; *Вчися не до старості, а до самої смерті* [УПП, 238].

Привертає увагу семантична група паремій, що втілює логему **"Знання набувають через фізичне спонукання"**: укр. *Вчений, але не товчений* [УПП, 237]; *Аз – били мене раз, буки – набрався я науки* [УНППДП, 281]; *Наука не йшла без бука* [УПП, 239]; *Небитий – срібний, битий – золотий* [УПП, 238]; *Боїться лози учень більше, як грози* [УПП, 240]. Про факт існування фізичних покарань свідчать також фразеологічні одиниці *Березова каша* (покарання дітей тонким прутом) [СУІ, 21]; *Прописати іжицю* (суворо покарати кого-небудь) [СУІ, 155]. Можемо також виокремити такі фразеологізми англійської мови: *To be under the ferule* – "Бути під ферулою" (бути школярем, учитися; бути у підлеглому стані; у якому *ферула* – лінійка для покарання учнів) [АУФС, 127]; *To pass the mark* – "Передати знак" (цей знак носив школяр за провину, що передавався іншому школяреві, який пізніше вчинив таку ж провину) [АУФС, 749]. Як можемо простежити, фразеологізми цієї групи позначені як позитивною, так і негативною конотацією, що демонструє загалом прийнятність фізичних покарань як елемента традиційної народної педагогіки, що й відбито в наївному дискурсі.

У межах англійського паремійного корпусу виділяється думка, що краще зовсім нічого не знати, ніж знати погано: *A little knowledge (learning) is a dangerous thing* – "Поверхові знання – небезпечні" [АУФС, 615]. Наведений мовний матеріал експлікує логему **"Поверхневі знання – небезпечні"** та дає підстави констатувати надзвичайну відповідальність носіїв західноєвропейської ментальності з їх орієнтацією на високий результат, для досягнення якого потрібні глибокі знання.

В українському наївному дискурсі енциклопедичні знання протиставляються практичним навичкам, тому виділяємо логему **"Знання – не показник загальної пристосованості до життя"**: *Багато знає, а мало розуміє* [УПП, 224]; *Він знає, тільки нічого не вміє* [УПП, 224]; *Учений, а кобили не запряже* [УНППДП, 282]. Зміст цієї логеми є цілком вмотивованим, адже суб'єктом-номінатором були селяни, і тому ПО виражали інтереси й потреби селянського прошарку населення, для якого першочерговим є повсякденно-практичний тип знань. На цю особливість вказують і інші дослідники: "… формування української національної фразеології відбувалося головним чином через суспільну свідомість соціальних низів, переважно селянства, а також ремісництва і козацтва, тоді як в англійській – виразно представлена також феодальна знать та інші заможні верстви" [Ажнюк 1990, 84].

Отже, можемо зробити такі **висновки**. Порівняльний аналіз паремійного втілення концепту ЗНАННЯ в англійській та українській мовах засвідчив як універсальні,

так і етноспецифічні риси досліджуваних лінгвокультур. Серед ідіоетнічних світосприймальних настанов виділили, зокрема, такі: домінанта прагматизму, відповідальності, старанності й наполегливості для представників англо-саксонської ментальності та акцент на повсякденно-практичному типові знань в українській лінгвокультурі. У подальших наукових дослідженнях видається **перспективним** лінгвокультурологічний аналіз концепту ЗНАННЯ в літературно-художньому дискурсі.

В статье рассматривается концепт ЗНАНИЕ в паремийном корпусе английского и украинского языков с лингвокультурологической точки зрения. В исследовании были выделены логемы-универсалии и этноспецифичные логемы, которые дают сведения об универсальных и идиоэтничных ценностных установках носителей исследуемых лингвокультур.

Ключевые слова: антропоцентрическая научная парадигма, концепт, лингвокультурологическое исследование, логема, паремийная единица.

The article discusses the "knowledge" concept in proverbs of English and Ukrainian languages from the linguistic-cultural point of view. The study highlights universal and ethnospecific logical semantic groups, which provide information on general and idioethnic axiological concepts of bearers of linguocultures that are being studied.

Key words: anthropocentric scientific paradigm, concept, linguocultural research, proverb.

Література:

1. *Ажнюк Б. М.* Національна фразеологія в іншомовному зіставленні / Б. М. Ажнюк // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 5. – С. 82–87.
2. (АУФС) Англо-український фразеологічний словник / К. Т. Баранцев. – К. : Знання, 2005. – 1055 с.
3. *Воркачев С. Г.* Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2004. – 236 с.
4. *Головащенко С.* Історія християнства : курс лекцій / С. Головащенко. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
5. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2004. – 390 с.
7. *Панченко Н. Н.* Национально-специфическая интерпретация понятий "обман / ложь" в паремиологическом аспекте / Н. Н. Панченко // Языковая личность: вербальное поведение : сб. науч. трудов. – 1998. – С. 26–30.
8. (СУІ) Словник українських ідіом / уклав Г. М. Удовиченко. – К. : Рад. письменник, 1968. – 461 с.
9. (УНППДП) Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період / упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – 791 с.
10. (УНПП) Українські народні прислів'я та приказки. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – 345 с.
11. (УПП) Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Мишанич, М. М. Пазяк ; передм. М. М. Пазяка. – К. : Дніпро, 1984. – 388 с.
12. *Чесноков П. В.* Основные единицы языка и мышления / П. В. Чесноков. – Ростов-на-Дону : РГПИ, 1966. – 288 с.
13. (DPW) Dictionary of Proverbs / George Latimer Apperson, Martin H. Manser. – Wordsworth, 2006. – 656 p.
14. (ODEP) The Oxford Dictionary of English Proverbs / Comp.: Smith W. – 3-ed., rev. by Wilson F. P., introd. Wilson J. – Oxford : U.P., Clarendon, 1970. – 930 p.